

Kako čitati Matoša Matoševa ideja nacije u doba globalizacije

Dr. sc. Dubravka Oraić Tolić
red. prof.

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
dtolic@ffzg.hr

Prvi dojam današnjega čitatelja koji uzme u ruke djela Antuna Gustava Matoša svevremena je vrijednost njegove umjetnosti i paradoksalna aktualnost njegova novinarstva. Kao zaljubljenik u estetsku formu, larpurlartist i poklonik svjetske kulture Matoš je stvorio univerzalne estetske oblike onkraj povijesnih stilova u kojima je pisao i ideja koje je zastupao. Pjesme poput *Utjehe kose* ili tekstovi poput pripovijetke *Camao* i putopisa *Oko Lobora* estetski su jednako vrijedni danas kao i u času svoga nastajanja ili bilo kojemu drugom vremenu. Ono što je doista čudno to je današnja privlačnost Matoševih novinskih feljtona u kojima se bavio pitanjima onodobne hrvatske kulture i moderne civilizacije. Jedan je razlog privlačnosti Matoša-feljtonista u samome Matošu. Matoš je i u novinarstvu bio umjetnik, i to umjetnik polemičkih kalambura, humora, jezičnih igara i karikature, a sve po načelu, koje je i sam istaknuo, da se bolje novinarstvo već

stopilo s literaturom. Drugi je razlog u nama. Mi smo se početkom 21. stoljeća u mnogim političkim i gospodarskim prilikama, od loše privatizacije do pristupanja novoj nadnacionalnoj zajednici, stranoga vlasništva i iseljavanja (danas visokoobrazovanih ljudi) vratili u Matoševu doba. Tako je neodoljiva umjetnička privlačnost Matoševih feljtona dobila čar začudne aktualnosti.

Među Matoševim idejama koje su i danas aktualne posebno mjesto pripada ideji nacije. Ključ za razumijevanje Matoševe ideje nacije pružaju rasprave koje su se na kraju 20. i početku 21. stoljeća rasplamsale o fenomenu nacije i nacionalnim identitetima. Iskristalizirala su se dva suprotna stajališta. Po jednome stajalištu, koje zastupa engleski povjesničar Eric Hobsbawm, nacija je proizvod moderne kulture, pa je na kraju 20. stoljeća zajedno sa svim velikim modernim pripovijestima i toj ideji došao kraj. Nasuprot tomu, američki antropolog Antony Smith zastupa mišljenje da je nacija dublji simbolični konstrukt koji, barem kada je riječ o kolektivnim identitetima, nema ozbiljnijeg suparnika. Ako Matoševu feljtonistiku pogledamo očima postmodernističke kulturologije i antropologije, dobit ćemo neobično dosljednu koncepciju nacije kakvu ne bismo očekivali od pisca koji poslovično slovi kao zbir kontrovezija — “dosljedan samo u nedosljednosti” (A. Bazala).

Matoševa se ideja nacije sastoji od tri sloja: političkoga modela, kulturnoga modela i primordijalnih elemenata. Vanjski, najširi sloj Matoševe ideje nacije čini politički model hrvatske nacije blizak pojmu državljanstva. Taj model nacije Matoš je izgradio pozivajući se na jedan od prvih tekstova

modernističke paradigme u tumačenju nacije, glasoviti Renanov esej *Što je nacija?* (*Qu'est-ce qu'une nation?*, 1882). U tome eseju francuski je mislilac dao vrlo ranu subjektivistički intoniranu političku definiciju moderne nacije: 1. nacija je zajednica "istocijnih" interesa svih građana na određenoj teritoriji i 2. nacija nije prirodno dana činjenica, ona je rezultat pristanka svih ljudi (poznata je Renanova максима "nacija je svaki dan na referendumu"). Politički model nacije Matoš utemeljuje na pravaškome ideologemu o hrvatskome državnom pravu i zasebnome političkom i kulturnom razvoju kroz duga stoljeća. U sklopu toga modela politički su Hrvati svi koji žive na području hrvatskoga državnog prava i sudjeluju u političkim i kulturnim institucijama bez obzira na etničku, vjersku i rasnu pripadnost. Takav politički, državopravno i teritorijalno zasnovan model nacije omogućivao je Matošu da u ideju nacije uključi sve druge narode koji žive u Hrvatskoj i dijele interese njezine zajednice, pri čemu je posebno mislio na etničke Srbe u Hrvatskoj. Po Matošu etnički su Srbi politički Hrvati koji prihvaćaju Hrvatsku kao svoju državu.

Drugi, dublji sloj u Matoševoj koncepciji nacije čini *kulturni model nacije*. Taj je model vezan uz etničku pripadnost i znači dijeljenje istih kulturnih tradicija, mitova, simbola i vrijednosti. Matoš je u tome segmentu etnosimbolist sto godina prije Antonyja Smitha. U tome sloju ideje nacije Hrvati su pripadnici hrvatskoga etničkog korpusa koji dijele iste kulturne tradicije, mitove, simbole i vrijednosti, kao što su i Srbi pripadnici vlastite kulturne tradicije s vlastitim mitovima, simbolima i vrijednostima.

I napokon treći, najdublji sloj Matoševe ideje nacije, to su *primordijalni elementi*, vezanost uz geografski prostor, uz određeni krajolik. Tu nije riječ o geopolitičkome teritoriju nacije, nego o dubinskoj vezi s kulturnim prostorom i krajolikom kao simbolom identiteta pojedinca i nacije. Iz vizure teorija nacije s kraja 20. i početka 21. stoljeća Matoševa je ideja krajolika najbliža pojmu “etnolika” (*etnoscape*) Anthonyja Smitha. Etnolik je po Smithu tradicijom posvećeni, sakralizirani poetski krajolik ispunjen sjećanjima na važne događaje i osobe iz povijesti etničke zajednice. To je simbolični konstrukt domovine / zavičaja koji svojom prirodnom ljepotom i upisanim povijesnim sadržajima osigurava dugotrajnost i opstojnost određenoga naroda. U hrvatskoj tradiciji taj je konstrukt ovijen mitom o ljepoti zemlje, koji je ušao u nacionalnu himnu i tako postao prepoznatljivim simbolom, danas sa statusom kulturnoga stereotipa. O tome svjedoči nedavna simulacija karte Europe u kojoj je Google svaku zemlju označio prvom asocijacijom, pa dok uz Njemačku stoji, primjerice, “velika”, uz Češku, “ateistička”, uz Srbiju, Bugarsku i Ukrajinu “siromašna”, uz Hrvatsku stoji — “lijepa”. To je ujedno i najpozitivniji stereotip na toj karti, koji potvrđuje Matoševu ideju o krajoliku kao simbolu i mitu koji ima najširu uporabu.

Ulaskom Hrvatske u Europsku uniju postavlja se pitanje što nam Matoševa koncepcija nacije znači danas, u doba globalizacije? Kako bi se Matoš odnosio prema Europi danas, sto godina nakon što je lutao Beogradom i europskim metropolama od Beča i Münchena preko Ženeve do Pariza, Firence i Rima? Sigurno je da bi Matoš kao kulturni Europejac uvijek podupirao ideju kulturne integracije Hrvatske u Europu. Poznat je njegov iskaz:

“Biti u kulturi samo Hrvat, znači biti jadan Hrvat.” Ili misao: Samo se slabi pisci boje književne konkurencije. Pristupanjem Europskoj uniji Hrvatska je kao suverena država darovala dio svoga političkog suvereniteta za kojim je čeznuo Matoš prije sto godina. To se osjeća na svakome koraku. Za mnoge političke i gospodarske odluke treba najprije pitati Bruxelles. Međutim, pristupanjem Uniji Hrvatska nije izgubila svoj kulturni identitet ni stvarnu i simboličnu vrijednost svoga krajolika.

I tu se sada vidi sva plodnost Matoševe troslojne ideje nacije. Matoševa koncepcija nacije nudi Hrvatskoj nišu za preživljavanje i u novim uvjetima globalizacije. Kao kulturni subjekt Hrvatska će i u Europskoj uniji moći njegovati stare i stvarati nove tradicije i vrijednosti. Ulaskom u Uniju porast će potreba za čuvanjem kulturnoga identiteta. To se, primjerice, vidjelo nedavno kada je Odsjek za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu odbio pisati projekte iz humanistike na engleskome jeziku za nacionalnu Zakladu za znanost. Kao pozitivan napor u svakodnevnom životu to se čuvanje kulturnih tradicija očituje u tzv. brendiranju nacionalnih proizvoda i simbola, od gradova i katedrala na popisu UNESCO-ve baštine do paške čipe, istarskoga terana i slavonskoga kulena. Europska unija propisuje zakrivljenost krastavaca, broj ulovljene ribe i kaveze za piliće, ali ne na kojemu će se jeziku pisati znanstveni projekti na kroatistici niti kakvi će natpisi stajati u Ilici. To kao nikada prije ovisi samo o nama.

Slično je i s Matoševom idejom krajolika. Suvremeni liberalni kapitalizam, koji ne poznaje nacionalne granice, bacio je oko i na Matošev krajolik. Međutim, ekološka svijest, koju Europska unija promiče na svim razi-

nama, pruža okvir za očuvanje prirodnoga i kulturnoga okoliša, pa i Matoševe ideje krajolika. U svojoj ideji i estetskoj praksi krajolika Matoš je bio književni ekolog prije današnje ekologije. Privatizirati vode i šume značilo bi privatizirati objektivni korelativ Matoševe najveće ljubavi. Ali nema straha. Pametnom gospodarskom i ekološkom politikom to se neće dogoditi. Ljepota krajolika i ljubav prema duhu mjesta, *genius loci*, ne mogu se kupiti ni prodati. Rečeno terminima liberalnoga kapitalizma, Matošev se krajolik, kao ni jezik, ne može “preuzeti” niti se iz njega možemo “povući”.

I na kraju pitanje. Što bi nam Gustl poručio da se pojavi po drugi put među nama, u doba Europske unije i globalizacije? Vjerujem da bi citirao svoj poznati stih:

I dok je srca, bit će i Kroacije!